

Luonnon viimeistä linnaketta piirittämässä

■ PETTER PORTIN

Riitta Hari ym.: *Ihmisen mieli*. Gaudeamus 2015.

Ihmisen mieli on yhä suuri arvoitus. Sitä ja siihen liittyvää tietoisuutta voidaan pitää luonnon viimeisenä linnakkeena, jota tiede ei vielä ole onnistunut valloittamaan. Eräässä mielessä kyseessä näyttäisi olevan jopa periaatteessa ratkeamaton ongelma. Saattaa nimittäin näyttää siltä, että tietoisuutta ei voida koskaan jännöksettömästi seilittää. Aina tarvitaan riippumaton havaitseva subjekti, jonka lisäksi täytyisi ikään kuin asettua itsensä ulkopuolelle.

Ihmisellä on kuitenkin kyky toisten ihmisten mielenliikkeiden ja aikeiden havainnointiin ja aprikointiin. Tämä ominaisuutemme saattaa rajoittua omaan lajiimme, ja sitä kutsutaan usein ”mielen lukemiseksi” (engl. *mind reading*) tai ”mielen teoriaksi” (engl. *theory of mind*). Mielen teoria näyttää olevan itse ihmisyytemme tärkeä perusta ja sen ajatellaan nojaavan 1990-luvulla löydettyyn aivojen peilautumisjärjestelmään.

Peilautumisjärjestelmällä tarkoitetaan toisen henkilön käyttäytymistä peilaavien, peilineuronien muodostamien, hermosolujärjestelmien aktivoitumista käyttäytymistä tarkkailevan henkilön omissa aivoissa. Tässä valossa

ihmismieli ei koostu pelkästään aistimuksia tuottavista sensorisista tapahtumista, vaan koko sosiaalista kenttää koskevista vuorovaikutuksista.

Kirjan mukaan mieli ei ole erillinen substanssi tai olio, vaan joukko asioita, joita mielellisillä olioilla on tai joita ne tekevät (luku 2.). Mieli ja aivotoiminnot eivät myöskään tarkoita samaa, vaikka aivojen toiminnan ymmärtäminen on keskeistä mielenkin ymmärtämiselle. Mieli ei sijaitse missään. Se on suhde itsen ja muun maailman välillä. Kirjaa siteeraten: mieltä ei voi tarkastella erillään ihmisen toimintaympäristöstä ja toisista ihmisistä. Mieli ja sen sisällöt ovat kehittyneet toimintaa varten. Tämä käytännönläheinen lähestymistapa toimii vastalääkkeenä filosofis-teologisille taipumuksille ajatella mieltä kehosta erillisenä sieluna tai henkenä, aivoista irrallisina tiloina tai ulkomaailmasta irrallisena oliona.

Mieltä käsittelevän tieteellisen tutkimuksen tavoitteena on kirjan mukaan mielen ja sen toiminnan selittäminen. Tätä ei tule ymmärtää mielen palauttamisena johonkin alemman tason mekanismiin, vaan tavoitteena on selvittää, kuinka mielen ilmiöt – kyvyt, ominaisuudet ja toiminnot – ovat mahdollisia. Tässä tekijät onnistuvatkin erinomaisesti.

Kirja nojautuu evoluutioteoriaan olematta silti evoluutiopsykologiaa – kaukana siitä. Tekijät kirjoittavat, että evoluution korostaminen ei tarkoita, että jokainen

nykyihmisen mielen piirre olisi sopeutuma johonkin muinaisten esivanhempiemme kohtaamaan evolutiiviseen paineeseen. Evoluutiopsykologiassa ajatellaan käsitteekseni juuri tällä tavalla. Tarkasteltavana olevaa kirjaa seuraten on sen sijaan syytä ajatella, että nykyihmisen mielen perustana olevat yksilönkehityksen valmiudet ovat evoluutiohistorian tuotteita. Geneetikona uskallan sanoa, että nykykäsityksemme geneeistä ja niiden toiminnasta tukee tätä katsantokantaa.

Esimerkiksi kielikyvyn ja mielen teorian evoluutiota ajatellen näyttää ilmeiseltä, että valinta on suosinut yksilöitä, jotka ovat kyenneet kommunikoidaan ja tulkitsemaan toisiaan parhaiten. Näin mielen evoluutio on kulkenut rinnan kulttuurin kehityksen kanssa. On aiheellista puhua mielen ja kulttuurin rinnakkais evoluutiosta. Tähän haluaisin lisätä, että kädellisten tutkijat ovat kielen evoluutiota tutkiessaan havainneet selvän yhteyden aivojen koon, sosiaalisen ryhmän suuruuden ja parisuhteen tiiviyyden välillä.

Kirjassa on yhdeksän kirjoittajaa, jotka ovat kaikki suomalaisia ja edustavat aivotutkimusta, psykologiaa, psykologiaa, filosofiaa, uskonto- ja yhteiskuntatieteitä sekä kulttuurintutkimusta. He kaikki vastaavat yhdessä kaikista kirjan seitsemästä luvusta ja 13 tietoisuudesta, jotka ovat hyvin selkeitä ja johdonmukaisia edustaen yhteistä linjaa, mikä on loistava osoitus onnis-

tuneesta tiimityöskentelystä.

Kirjoittajia eivät sido mitkään ahtaat teoriat. He työskentelevät rohkeasti avoimella kentällä, jossa seinät ovat leveällä ja katto korkealla. He myös vetoavat useassa kohdassa arkitodellisuuteen ja arkijärkeen. Silti kirjan ajatukset ovat teellisesti päteviä.

Erilaisia mielen ilmiöitä käsitellään erilaisten vuorovaikutusten valossa. Esimerkiksi ihmisielen kehityskaarta tarkasteltaessa (luku 3.) korostetaan perimän ja ympäristön kietoutumista toisiinsa, ja sosiaalisten suhteiden tärkeyttä painotetaan. Erityistä painoarvoa annetaan äidin ja lapsen sekä yleensä vanhempien ja lasten suhteelle. Elinikäistä oppimista hehkuetaan, emme ole koskaan valmiita. Parhaassa tapauksessa ihmiselle kehittyi iän myötä harvinaista pääomaa, viisautta.

Entä mikä mieltä liikuttaa? Tässäkin kirjoittajat, aivan oikein, lähtevät liikkeelle lajimme evoluutiohistoriasta. Kirjan mukaan elinympäristössä selvittääkseen eliön on tärkeä tunnistaa mikä on ”hyvää” ja ”pahaa” (luku 4). Ilmeisesti tämä erottelu on myönteisten ja kielteisten emootioiden perustana. Tunteet ovat aina, enemmän tai vähemmän, mukana ihmisen toiminnassa. Vaikeissa ja moniulotteisissa olemassaolon ongelmissa intuitiivinen ”hyvältä tuntuva” ratkaisu näyttää usein tuottavan parhaan lopputuloksen. Järki ja tunteet eivät ole siis toistensa vastakohtia vaan rinnakkaisia ja samanaikaisia. Rationaalinen ihminen, sekä lajina että yksilönä, on kehittynyt emootioiden värittämän sosiaalisen vuorovaikutuksen tuloksena.

Viidennessä luvussa käsitellään kenties vaikeinta mielen

tutkimukseen liittyvää ongelma-kenttää: tietoisuutta ja tiedostamatonta. Todetaan, että näiden välillä ei ole selvää rajaa. Ihmismieli on tulosta sekä tietoisien että tiedostamattomien prosessien toiminnasta. Tehdään tunnetuksi tietoisuuden neljä eri merkitystä, mikä selkeyttää ongelmakenttää tuntuvasti. Nämä ovat tajui-suus, tarkkaavaisuus, kokemuk-sellinen tietoisuus eli se mitä voisi sanoa olemassaolon tunteeksi ja neljäntenä refleksiivinen tietoisuus eli tietoinen, kieleen perustuva ajat-telu. Johtopäätös onkin, että tietoi-suus on tila – eräänlainen aivojen työtila, jossa aivot toimivat koko-naisuutena.

Kuudennessa luvussa tarkastel-laan toivoa herättävästi ja moni-puolisesti vaurioituvaa ja eheyty-vää mieltä. Mielenterveyden häi-riöt kuvataan elämän kokemusten päivityksen estymisenä, mistä tehdään psykoterapiaa koskevia joh-topäätöksiä. Kiitettävästi ja vallal-la olevasta käsityksestä poiketen todetaan mielenterveyshäiriöiden genetiikan monimutkaisuus. Työ-elämän kilpailuhenkisyyttä ja suorituskeskeisyyttä arvostellaan.

Lopuksi tekijät korostavat sitä, että mieli on alati muuttuva dynaa-minen prosessi, jota ei voi redusoida aivoihin. Aivot, keho ja ympä-ristö muodostavat toimintasilmu-kan, jonka jokainen osa on tärkeä. Ilmiönä mieli ei ole yhden tieteen-alan hallittavissa, vaan yhdistää tut-kimuskohteena monia tieteenaloja ja niiden tutkijoita.

Tämän kirjan tekijöitä ja kus-tantajaa on syytä onnitella loista-vasta saavutuksesta. Kyseessä on tervetullut ja moderni puheenvuo-ro kuumasta ja tärkeästä aiheesta, ja teokselle kannattaa toivoa laajaa

lukijakuntaa. Teos ravistelee aja-tuksia ja oikoo ennakkokäsityksiä – sen lukeminen todella palkitsee!

Kirjoittaja on Turun yliopiston perinnöllisyystieteen emeritus-professori.